

O čtenáři a Gogolově geografii

ФЕДУТА, А.: „Кто б ни был ты, о мой читатель...“. Минск: Limarius, 2015. ISBN 978-985-6968-51-1.

VIDUGIRYTĖ-PAKERIENĖ, I.: *Географическое воображение. Гоголь*. Vilnius: Vilnius universitetas, 2015. ISBN 978-609-420-448-7.

Běloruský rusista pracující v Kyjevě Alexandr Feduta, originální myslitel s poetologickým zacílením, napsal knihu, v níž jde ve stopách stati A. I. Beleckého z roku 1922, kde se pléduje za studium dějin čtenáře. Mezitím „čas oponou trhnul“ a čtenář se stal prostřednictvím německé hermeneutiky a recepční estetiky hlavním hrdinou literárního procesu a našel i v českém prostředí řadu oslavovatelů, kteří – napodobující jiné a původní – již nejdou do hloubky, ale zkoumají statistiky – je to pohodlnější a efektní. Nicméně zkoumání čtenářské recepce neznamená ještě diachronní pohled na čtenáře a interakci autora a vnímatele jeho díla. Zatím můžeme Fedutovu knihu považovat – na materiálu ruské literatury – za excelentní příspěvek k skutečně hlubinnému bádání o historickém čtenáři v kontextu dobové literatury; tak se tento výzkum stává nikoli solitérem, ale přirozenou součástí literární historie a teorie. Literární věda zná mnoho epigonů, napodobitelů, vykrádačů cizích myšlenek, ale málo těch, kteří by poskytovali myšlenkové impulsy – Feduta je jedním z nich.

První část knihy je věnována vztahům autora a čtenáře od jednoty ke konfliktu na příbězích Nikolaje Karamzina, Ivana Dolgorukova, Vasilije Žukovského, Pavla Katěnina a Alexandra Puškina. Autor si také všímá politizace literatury a vztahu k čtenáři ve smyslu jeho výchovy v roce 1812 a potom na cestě k 14. prosinci 1825. Ukazuje, kterak se čtenářská obliba Karamzina měnila v ochlazení, odcizení až ignoranci (totéž potom čekalo Puškina), jak se intimní texty zveřejňovaly (Dolgorukov), jak se měnil vztah Žukovského k čtenáři v prostoru mezi introvertností jeho lyriky a individuálním čtenářstvím, vědomí, že píše jen pro nemnohé. Podobně vnímal svého čtenáře, jehož si právem projektoval spíše do budoucna, Jevgenij Boratynskij (konečně vidím toto jméno ve správném tvaru, tedy polsky vzhledem k básníkovu původu, jak badatelům prozradily matriky už v 70. letech 20. století; autor norské monografie o Boratynském z roku 1975 Geir Kjetsaa to ještě nevěděl a někteří to ignorují dodnes). Také orientace na boj se čtenářem u Katěnina a jeho projekce do minulosti, neboť současnosti nevěří (Petr Vjazemskij), to je i osudem Puškinova díla, jež se pohybuje od dialogu se čtenářem k monologu, uzavřenosti a vědomí vlastní výlučnosti na straně jedné, na straně druhé k pokračujícím pokusům se novému čtenáři přiblížit skrze historii a prózu o malém ruském člověku.

Druhá část pojednává o situaci, kdy se zprostředkovateli vztahu autora a čtenáře stávají tlusté časopisy: to je doba Nikolaje Pogodina a jeho koncepce žurnalisty,

spisovatele a čtenáře, Fadděje Bulgarina, jenž jako agent III. oddělení Tajné kanceláře Jeho Veličenstva paradoxně demokratizoval chápání literatury a vyzýval k podpoře třetího stavu. Později se více prosazuje ekonomická funkce literatury (Alexandr Orlov), hra se čtenářem formou „anonymu“ (Dmitrij Begičev), osudy autora v tlacích doby (děkabrista Alexandr Bestužev-Marlinskij, vlastně dva autoři v jednom), zamaskování autora u Osipa Senkovského zvaného Baron Brambeus a „zespolečenštění“ estetického artefaktu v díla Vissariona Bělinského – umělecké dílo se stává faktem nejen estetickým, ale hlavně společenským a politickým.

Třetí část je nejstručnější, ale možná nejzajímavější. První studie pojednává – hlavně na materiálu rusko-ukrajinské bilingvnosti (my bychom řekli biliterárnosti, třeba Kvitka-Osnovjanenko) – o autorově identitě (trval bych na tom, že pro identitu autora, literáta, je důležitý jazyk děl). Pozoruhodné je i pojednání o čtenáři v memoárovém textu. V závěrech Feduta uvádí, že literární historie by měla ukázat literární text ve třech rozměrech: jako kontext autora, čtenáře a vývojového článku. Zajímavá je i příloha o „nečtenáři“ v ruské literatuře období Puškina.

Fedutova kniha je významná právě svým historickým a materiálovým ukotvením, které je mnohem cennější než současné povrchní tzv. výzkumy čtenářství, většinou odvozené, krátkodeché. Feduta píše a mluví rusky, je Bělorus a pracuje na Ukrajině: to se projevuje v komplexně východoslovanském rázu jeho díla, což u Velkorusů nebývá pravidlem, neboť čerpají jen z ruské, maximálně západoevropské a americké rusistiky. Nicméně v obou případech je ignorována slovanská rusistika a střední Evropa, jejíž jazyky nejsou asi čteny, práce těchto autorů nejsou citovány, ačkoli jsou často velmi relevantní, rusistika ve střední Evropě a slovanských zemí – mimo východoslovanský areál – jako by neexistovala. Na tom musí pracovat obě strany, jinak se ničeho lepšího nedobereme: hodnoty a poznání totiž vznikají všude.

Kniha o Gogolově geografické představě či představivosti nepřináší téma zcela nové, ačkoli přece jen poněkud zatlačené do pozadí. Litevská badatelka koncipovala svou publikaci vsutku impozantně, komplexně: to je také hlavní rozdíl oproti dosavadním výzkumům tohoto tématu. Ukazuje, že Gogol jako člověk kariéry, s jejímž záměrem do Sankt-Petěrburgu přišel, s cílem učit na univerzitě, což se mu vyplnilo (světové dějiny), byl vzdělán především na německé „filozofické“ geografii (Herder, A. von Humboldt), jak o to svědčí především jeho první studie Nekoľko myslej o prepodavanii detjam geografii. Z toho badatelka vychází: zkoumá filozofické a estetické aspekty německé geografie, ruský kontext a Gogolovu geografickou poetiku, zejména využívání map. Potom již ke slovu přichází geografická krajinomalba v Gogolově próze: demonstruje, jak se pojetí geografie promítá do jeho konkrétních děl, například do Strašné msty, dějin Ukrajiny a stepi v Tarasu Bulbovi, ve Večerech na samotě blízko Dikaňky, ukazuje na koncepcce A. von Humboldta aj., všímá si role publikace Guillaumea Le Vasseur de Beauplan (1600 Normandie – 1673 Rouen), francouzského vojenského

inženýra, ve 30.–40. letech 17. století kapitána polského dělostřelectva na Ukrajině, stavitele pevností a opevnění, jenž jako kartograf načrtl první mapu Ukrajiny v roce 1639, v Gdaňsku (Danzig) publikoval roku 1654 speciální a obecnou mapu Ukrajiny zhotovenou nizozemským rytcem Willemem de Hondtem (Hondius). Z roku 1651 pochází jeho popis Království polského, zahrnující především dnešní Ukrajinu, později roku 1660 Description d'Ukraine (takto je to psáno na titulním listě, ale jde asi o omyl, přepis, správně Ukraine), vychází v Rouenu, městě, kde později autor patrně zemřel. Později se objevil latinský, německý a anglický překlad, ještě později ruský: jsou zde popisy, jež se mnohokrát přepisovaly, často deformovaně. Líčení má strategický význam, líčí i vojenskou situaci na Ukrajině. Analýza různých Gogolových textů dokládá také prameny Gogolova líčení krajiny v Mrtvých duších. Autorka ukazuje na stylové souvislosti Gogolovy geografie a jeho představy krajiny – na italskou renesanční krajinomalbu, barokní topoi a motivy. Gogolův zájem o geografii Ukrajiny a později i Ruské říše, ukazuje na jeho docenování zeměpisného prostoru jako pramenu historie národa. K tomu několik poznámek: i ti, kteří se zabývali prostorem a časem, kdy se Gogolův jediný román odehrává, nebyli schopni přesně odpovědět. Gogol je na jedné straně až geometricky přesný, vědecký, na straně druhé čtenáře mate často protichůdnými pojetími a údaji. Zatímco Jurij Mann, jehož se autorka poměrně často i polemicky dovolává, se domníval, že je to součást záměrného konstruování neurčité poetiky, skeptičtí Angličané to sváděli na autorovu nepozornost, chaotičnost, anarchii psaní (údaje o době děje Mrtvých duší se navzájem vylučují). Když se například podíváme na obsah známého časopisu The Slavonic and East European Review (původně jen The Slavonic Review) od 20. let 20. století, zjišťujeme, kolik studií bylo věnováno Gogolovým Mrtvým duším a také prostorovému aspektu, i když ne tak přesně formulovanému. Jde zajisté o interdisciplinární bádání: pro literární vědu má význam pro hlubinné poznávání textu, jeho architektiky; nakolik je třeba zacházet do takových detailů, nevím. V každém případě jsou tyto zdroje důležité, i když u umělce nutno vždy počítat s určitou iracionalitou, destruktivní kreativitou a s určitým zdravým chaosem, jímž se umění vzdaluje od přísné vědy. Nejsme přesvědčeni, že si to autorka zaujatá svým tématem plně uvědomovala.¹

Kniha je pozoruhodná svým tématem a jeho interpretací, vnesením nových faktů a pramenů geografických představ N. V. Gogola, současně však vyniká bezvadnou akribií, rozsáhlou, jazykově neomezovanou bibliografií a výraznou grafickou a celkovou výtvarnou úpravou. Ukazuje, že být v doteku popisovaného kulturního prostoru je vždy stejně dobré, jako nebýt přímo v něm: jistý odstup, jenž je tu patrný,

1 Viz trs gogologických bádání, v nichž se tak či onak problém geografického prostoru zmiňuje: [FANGER 1978] (viz k tomu naši rec. [POSPÍŠIL 1983]); [SPIEKER, DRUBEK-MEYER 1999] (naše rec. [POSPÍŠIL 2003]); [SOKOLJANSKIJ 2009] (k němu naše rec. [POSPÍŠIL 2009]). Viz také naše studie: [POSPÍŠIL 1994; POSPÍŠIL 2004; POSPÍŠIL 2010].

i zaujetí tématem, které až někdy hrozí baconovskými idolami (zejména idolou theatri). Bádání tímto směrem ukazuje na nezbytnost dívat se na literaturu z hlediska řady vědních disciplín, což ji zase vrací do hry rozehrávané dnešním diktátem vizualizace.

Ivo Pospíšil

Literatura:

- FANGER, D. (1978): *Gogol and His Reader*. Stanford.
- FEDUTA, A. (2015): „Kto b ni byl ty, o moj čitatel’...“. Minsk.
- SPIEKER, S., DRUBEK-MEYER, N. (eds) (1999): *Gøgøl: Exploring Absence. Negativity in 19th-Century Russian Literature*. Bloomington.
- POSPÍŠIL, I. (1983): *The Writing of History: Literary Form and Historical Understanding; Fanger, Donald. Gogol and His Reader*. In: SPFFBU, D 30, Brno, s. 105–106.
- POSPÍŠIL, I. (1994): *Podivínství a šilenství jako podloží tvorby N. V. Gogola*. In: SPFFBU, D 41, Brno, s. 91–100.
- POSPÍŠIL, I. (2003): *Gogol jako experimentátor*. Alternativa Plus, 2003, č. 1–2, s. 98–100.
- POSPÍŠIL, I. (2004): *Gogolovi Starosvětští statkáři, mýtus o Filemonovi a Baukidě a problém ruského středověku a novověku*. In: NECHUTOVÁ, J. (ed.): *Druhý život antického mýtu. Sborník z vědeckého symposia Centra pro práci s patristickými středověkými a renesančními texty*. Brno, s. 227–235.
- POSPÍŠIL, I. (2009): *Nápaditá knížka o Gogolovi*. Novaja rusistika, 2009, č. 1, s. 105–108.
- POSPÍŠIL, I. (2010): *Tvorčestvo Gogolja v dvojnoj projekcii. (K sovremennym tendencijam gogolevedenija)*. In: DOHNAL, J., POSPÍŠIL, I. (eds): *Litteraria Humanitas XV, N. V. Gogol: Bytí díla v prostoru a čase (Studie o živém dědictví)*. Brno, s. 339–347.
- SOKOLJANSKIJ, M. (2009): *Gogol': grani tvorčestva. Stat'ji. Očerki*. Odessa.
- VIDUGIRYTĖ-PAKERIENĖ, I. (2015): *Geografičeskoje voobraženije. Gogol'*. Vilnius

Риторические фигуры, нарративный потенциал и эпистемология русской классической прозы

ИОСКЕВИЧ, О. А.: *Риторические фигуры и тропы в художественном произведении: смыслопорождающий и нарративный потенциал (на материале русской прозы первой половины XIX века)*. Монография. Гродно: Гродненский гос. университет, 2015. ISBN 978-985-515-882-1.